

Els “capítols de justícia” de les Corts de 1429 i 1431, plasmació del programa conservador en el conflicte agrari català

Josep Fernández Trabal

Universitat de Barcelona

El context polític de la Cort de Tortosa de 1429-1430

En el volum XVI de la col·lecció de processos de corts editada per la Reial Acadèmia de la Història, es troben inserits els *Capítols de Justícia del Llibre de diverses formes de justícia*, un notable document del constitucionalisme català medieval que conté el projecte legislatiu presentat pels tres braços al monarca en la cort inaugurada a Tortosa el 19 de novembre de 1429.¹ Malgrat la importància del document, els capítols de justícia han passat força desapercebuts, atès que el fracàs d'aquella convocatòria parlamentària impedí que cap de les seves parts restés plasmada en acte de cort o constitució. Tot i així, la doctrina exposada en els quaranta-tres punts del projecte serviren de punt de partida per a les discussions de les corts posteriors, fins a esdevenir un referent ineludible.

Bona part del contingut dels capítols provenia de les peticions plantejades en les corts de 1419-1420, que foren dissoltes pel rei en un ambient de ruptura i desacord.² Sobre la base dels documents anteriors, els capítols de l'any 1429 foren elaborats per una comissió de divuit persones nomenades pels estaments i integrada pels bisbes de Lleida i Girona, fra Lluís de Gualbes, prior de Sant Joan de Jerusalem, l'abat de Sant Cugat del Vallès i els canonges barcelonins Felip de Malla i Joan de Palomar (braç eclesiàstic); el noble Bernat Galceran de Pinós, vescomte d'Illa i Canet, els cavallers Hug de Mur, Guillem Ermengol i Jaume Marc, i els donzells Bertran de Vilafranca i Berenguer de Copons (braç militar); i els síndics de Barcelona, Lleida, Perpinyà, Tortosa i Cervera.

Jaume Vicens Vives, un dels pocs historiadors que s'ha detingut en l'anàlisi d'aquestes corts, afirma que l'esmentat comitè fou l'encarregat de donar resposta a la petició d'ajut econòmic i militar presentada pel monarca en l'acte d'ober-

1. *Cortes de los antiguos reinos...*, 1912: XVI, 334-374.

2. *Cortes de los antiguos reinos...*, 1908: XII, 294 i ss; 333 i ss.

tura.³ Alfons el Magnànim es trobava en un tombant molt perillós del regnat a causa del fracàs de la seva política peninsular. El partit dels seus germans, els anomenats “infants d’Aragó”, s’havia ensorrat totalment a Castella i el monarca castellà li havia declarat la guerra i amenaçava amb la immediata invasió dels seus regnes. Aquella guerra, que era en realitat un conflicte familiar per a la resolució de l’herència castellana de Ferran d’Antequera, no fou vista com a pròpia pels representants del Principat, els quals s’interposaren en les negociacions de pau, obligaren el sobirà a demanar consell i l’instaren a resoldre abans tots els greuges i afers relacionats amb el bon regiment del país. Mancat de l’ajut de les corts, sense el qual no podia defensar les seves posicions en el regne veí, ni molt menys afirmar cap mena de superioritat en la intricada política ibèrica, el rei s’avingué a capitular i signà les vergonyants treves de Majano (25 de juliol de 1430).

En aquest context d’agre discussió i enfrontament, que marcarien la pauta de les posteriors convocatòries, les corts catalanes presentaren al monarca els capítols de justícia, el preàmbul del qual diu clarament que tenen l’objectiu de “donar repòs e consolació als vostres pobles, redreçar la justícia qui és vida e conservació de tot lo cors públich, reparant los greuges fets e fahent ordinacions bones e saludables al dit Principat”. Els braços demanen al rei que accepti la proposta i l’elevi al rang de llei paccionada: “supplicament molt humilment sia de vostra mercè consentir e atorgar aquells e fer-ne leys perpètuals e constitucions generals de Cathalunya, de aquella fermetat, efficàcia e valor que són les altres constitucions del dit Principat”.

Els “Capítols de Justícia” de 1429, una visió de conjunt.

Quines eren les pretensions presentades pels eclesiàstics, nobles i patricis, que eren l’expressió de llur teoria pactista?. Un primer grup de capítols s’adrecen a ordenar l’administració de justícia a Catalunya, incidint especialment en l’audiència reial, que és regulada minuciosament quant als membres que la integren (condicions personals, jurament i seguretat, causes de privació de l’ofici, substitució de les vacants, salaris, etcètera) i el procediment judicial (distribució de les causes, apel·lacions de sentències, etcètera). Els capítols dibuixen un ordenament basat en la independència dels jutges, la limitació del poder discrecional del monarca per a intervenir en la tramitació de les causes i l’obligatorietat d’executar les sentències per part dels oficials reials, és a dir, allò que Vicens Vives va anomenar ministeri responsable. L’article cinquè (*En quina forma seran salariats ne per qui ne de quin temps los del dit consell*) atorga a la Diputació del General la facultat de recaptar les taxes judicials i pagar el salari dels jutges de l’Audiència règia.

3 VICENS VIVES, 1988: 121.

Un segon grup pretén regular l'exercici dels oficis de portantveus de governador i de batlle general de Catalunya, els principals càrrecs de l'administració reial en el Principat. L'article encapçalat *Que de tots actes civils e criminals hagen a conixer los oficials ordinaris e no lo Batlle General*, prohibeix a aquest darrer la facultat d'instruir causes civils i criminals de qualsevol classe i natura, encara que estiguin relacionats amb el reial patrimoni. També se li lleva autoritat per a nomenar lloctinents en ciutats i viles, mesura que pretén limitar les constants interferències d'aquests oficials en les jurisdiccions senyorials i la instigació constant a les comunitats perquè demanin el retorn a la Corona. A més, es veda al mateix batlle general el nomenament de batlles i oficials encarregats d'exercir la justícia criminal en els termes de castells i viles, en els quals el rei manté l'alta justícia. Així mateix, ambdós oficis han de ser regits personalment per naturals del país. El governador, particularment, ha de jurar les constitucions de Catalunya en presència dels diputats del General (*Que ls dits portants veus de governador general hagen a jurar les constitucionbs ans que usen, presents los diputats, e les cartes sien liurades a la Diputació*).

Diversos capítols es preocupen de precisar i actualitzar el dret civil català en qüestions que es refereixen a la regulació de l'herència (cobrament de la llegítima, requisits del testament vàlid, minories d'edat, intestats, tutories, etcètera) i s'estableix que els glossadors acceptats a Catalunya han de ser únicament en Bartol, quant al dret civil, i Joan Andreu, quant al canònic. Els procediments executius contra els deutors també preocupen els membres de la comissió redactora, i així trobem quatre articles que cerquen l'enduriment de les actuacions judicials: prohibició de les ocultacions, alçaments i donacions de béns hipotecats en deutes (*Contra aquells qui fan cessió de béns*); obligació de graduar els crèdits exclusivament d'acord amb la seva antiguitat; limitació dels casos en què els deutors poden al·legar per a llur defensa la condició de familiars del rei o la reina; i obligatorietat de complir les clàusules d'ostatge contingudes en els contractes de censals i violaris, amb pena de presó. La preocupació dels grups privilegiats pel greu problema de l'impagament dels censals conduiria a la promulgació d'una controvertida constitució en la següent cort de Barcelona (1432).

La precària situació de l'ordre públic també és objecte d'atenció en els capítols de justícia. L'article *Del sagrament e homenatge trencats per seguretat de Pau e de Treva*, estableix pena de mort mitjançant esquarterament per al trencador de la pau pública, el qual és declarat reu d'alta traïció. Es prohibeix explícitament tenir i usar ballestes, encomanant als diputats del General, diputats locals i síndics de les universitats la denúncia d'aquest crim a les autoritats, i es prohibeix als oficials reials atorgar guiatges de paraula, revocant-se la validesa legal de les salvaguardes que no s'hagin inscrit en un llibre especial de les cúries judicials.

Els capítols de justícia i la qüestió agrària a Catalunya.

L'amplitud i ambició del programa reformador de la Cort no oblida la problemàtica situació del camp català, una de les qüestions que més preocupaven als grups dirigents del Principat. En aquest punt només cal recordar les constitucions *Com a molts enentenents* i *Als scandols via precloents*, eixides de la cort de Barcelona de 1413, que responien al neguit davant d'un estat de crisi social i manca d'autoritat sense precedents. La primera constitució de les esmentades, que s'ha reduït massa sovint al problema remença, quan en realitat es feia ressò d'una situació de desordre generalitzat i d'inseguretat jurídica, optava clarament per la via repressiva per a lluitar contra l'anarquia regnant en amplis sectors del camperolat. Els pagesos acusats d'amenaçar els senyors i depredar les collites són declarats *ipso facto* foragitats de pau i de treva i com a tals han de ser perseguits pels oficials reials, no podent ésser emparats ni protegits en cap jurisdicció particular. La segona de les constitucions intenta únicament reprimir el frau de molts possessors del domini útil, que venen llurs tinences sense l'autorització i signatura del senyor directe. El càstig per als defraudadors és el de pagar doble llüisme.

La inquietud dels senyors es manifestà de nou en els greuges del Parlament de Barcelona de 1416, en els quals es denuncien els abusos dels oficials reials en els procediments de restitució de les jurisdiccions a la Corona (*Contra les licències que's donen als homes volent-se reembre*) i es demana al rei que prohibeixi als bisbes atorgar ordes sagrats als remences (*Que algun prelat no gos donar corona a hom de remença*). Les queixes contra els programes de llüició de les jurisdiccions alienades, que els reis Trastàmara van activar des del mateix moment d'arribada al tron catalano-aragonès, es repetiren en les següents corts i cada vegada amb major virulència. L'autorització de congregacions i sindicats per a obtenir les pecúnies necessàries per a pagar les redempcions era vista pels senyors, tant pels jurisdiccionals com pels alodials, com la causa de la creixent contestació del camperolat.

Els capítols de justícia de 1429, per tant, no fan res més que recollir i sistematitzar un llarg historial de denúncies i reclamacions dels braços, però ho fan de forma intel·ligent i proveïda d'una argumentació legal molt elaborada. Intercalats entre els quaranta-tres capítols, es troben els articles que contenen les receptes que s'ofereixen al monarca per a pacificar i solucionar definitivament el problema de la contestació agrària. En aquest punt, els Capítols de Justícia constitueixen un veritable programa conservador, un punt de trobada dels interessos, no sempre convergents, dels senyors alodials i dels jurisdiccionals. L'interès d'aquesta part del document és doble. D'una banda explícita el diagnòstic que fan les classes propietàries, que no es redueix únicament a la qüestió dels remences. De fet, el problema remença encara no ha emergit ni ocupa el lloc capdavanter que tindrà a partir de la dècada de 1450, arran de la legalització dels sindicats

d'homes propis i sòlids. Allò que preocupa sobretot als estaments privilegiats és el manteniment del dret de la propietat. En segon lloc, els propietaris del Principat aposten decididament per una sortida autoritària: la recomposició de l'ordre social únicament podrà venir d'una restauració dels principis d'autoritat i dels drets de domini, reforçats pel manteniment de la relació de vassallatge personal i la possessió de drets jurisdiccionals. D'aquí l'interès per a preservar *l'statu quo* dels castells termenats, als quals es vol garantir una jurisdicció bàsica. Les classes propietàries del Principat advoquen, en definitiva, per la plena vigència de l'ordre fortament repressiu instaurat pel Feudalisme, és a dir, per un retorn a les bases i principis de l'ordre feudal que estan amenaçades per l'embat de la crisi baixmedieval.

Des d'aquesta doble perspectiva s'entenen un primer bloc de capítols (articles 11, 13, 14, 15 i 16) que demanen al rei que es reconegui la plena validesa dels drets jurisdiccionals dels senyors dels castells termenats. El capítol *Que tot castell termentat jaia tota juredicció civil*, estableix que en tots els senyors de castells i viles han de posseir la jurisdicció civil i penal íntegra, fora dels casos en què la justícia criminal pertanyi al rei com a titular de l'alta justícia. En aquests darrers casos, tanmateix, el rei només podrà entendre de les causes que comportin la pena de mort corporal i la mutilació de membres. Per a regular estrictament la forma en què els reis poden exercir l'alta justícia criminal en els termes jurisdiccionals de l'Església, baró o ciutadà, el capítol 12 (*Que en los dits castells no y hage batle reyal*) exigeix que en els dits llocs no puguin exercir jurisdicció el batlle general de Catalunya, llurs lloctinents o qualsevol altre batlle o oficial delegat, car ja basten les facultats del veguer com a oficial ordinari de justícia.

Com a conseqüència de l'anterior regulació, els braços proposen al monarca les dues qüestions que més preocupen els estaments privilegiats, que estan directament relacionades amb les lluïcions de les jurisdiccions reials alienades. D'una banda (*Que ennlos dits castells termenats lo senyor rey no puixe atorgar licència de aiuntarse*), es demana planament que el rei renunciï a autoritzar congregacions i assemblees de veïns i que es revoquin els sindicats permesos fins al moment. Aquesta mesura persegueix impedir la mobilització dels pobles perquè cerquin diners i donin suport al retorn al domini de la Corona. El següent article (*Que los dits castells lo senyor rey nol ls puixa atorgar impositcions*) afegeix, a la prohibició precedent, la de vedar llicències per a la recaptació d'imposicions, talles, sises i altres mitjans per a obtenir recursos econòmics i finançar les redempcions. Ultra afavorir els processos de lluïció, les llicències esmentades enforteixen l'autonomia de les universitats enfront dels senyors.

És evident la inquietud constant de la cort per la política decidida del rei d'incentivar el retorn de les jurisdiccions i dominis alienats al fisc reial. Com hem vist, els procediments expeditius duts a terme pel batlle general de Catalunya i el procurador de Rosselló i Cerdanya van ser denunciats repetidament des de l'època del rei Martí. En la cort de Barcelona de 1413, el rei Ferran I s'hagué de doble-

gar als braços i acceptar posar les redempcions patrimonials sota el control d'una comissió de les corts, a canvi d'un donatiu de 100.000 lliures. Alfons el Magnànim no tingué necessitat de pactar i no acceptà mai cap intervenció en un afer patrimonial de la Corona, remprement les llučions en una escala desconeguda. La política del rei qüestionava frontalment l'eliquilibri de poders instaurat en el camp català en la segona meitat del segle XIV, i obria una perillosa esquerda que podia conduir a mals pitjors. D'aquí l'interès per a limitar els poders del batlle general i el contingut del capítol 16 (*Que algú no sia vexat en sa possessió per causa de patrimoni reyal*), on es demana directament la prescripció de totes les causes patrimonials contra els detentors de béns del fisc reial, que puguin demostrar una possessió ininterrompuda durant quaranta anys, acceptant-se com a títol suficient la possessió immemorial.

Un grup molt significatiu de capítols preten enfortir els drets dels propietaris directes sobre la terra i consolidar la integritat de les tinences, mesures que són vistes com a necessàries per a preservar l'explotació de les masies i heretats de la devallada demogràfica i la tendència dels pagesos a emigrar a les ciutats. L'article 40 (*Que los habitants en los alous de vila o segrera*) s'enfronta al problema de la manca de precisió de molts capbreus, en els quals no s'expressa clarament la condició d'home afocat del pagès. Per a aquests casos, els braços demanen que els senyors puguin obligar els camperols emigrants a treballar les terres que tenen sota el seu alou i a seguir prestant totes les rendes i serveis, o bé a vendre-les a persones no prohibides, és a dir, que no siguin eclesiàstics i cavallers; en cas contrari, serien desposseïts dels seus béns i restituïts a llurs senyors directes.⁴ El capítol següent (*Que los vexells vinaris sien haults per sehent*) estableix que, en el cas de restitució de les masies, els camperols havien de deixar a disposició dels senyors el contingut i l'instrumental de les bodegues, les quals es consideraven unides a la gleva del mas.⁵ Amb la intenció d'obligar els conreadors a residir en les explotacions, els propietaris directes s'atorgaven també la facultat de nomenar un jutge especial per a declarar si els pagesos podien viure de llurs possessions i per tant a "fer foch e estada" (*Que los senyors alodiaris hagen assignar jutges si los pageses poden viure de lurs possessions*). Si la sentència era favorable al senyor, el pagès restaria obligat a residir en el mas encara que en els capbreus no consti la seva condició d'home afocat. Finalment, el capítol 43 (*Que les peces de terra qui han stat ultra XXX anys no s puxen separar de la gleva del mas*) demanava elevar al rang de constitució els costums locals que entenien unides permanentment al mas, i per tant posades sota el control del propietari directe d'aquell, les peces de terra adquirides pel titular del domi-

4. Sobre aquesta qüestió vital, el braç militar puntualitzà "que y sia anadit que ultra les cosas damunt dites los de reemença hagen a reembre lurs persones" (*Cortes de los antiguos reinos...*, 1908: XII, 371).

5. El braç militar pretenia que els camperols lliuessin també als senyors "los scriñys a tenir blat e los truylls aptes al fet del oli" (*Cortes de los antiguos reinos...*, 1908: XII, 371).

ni útil, un cop transcorreguts trenta anys. Aquesta disposició, és clar, sense perjudici dels drets que competeixen al propietari directe de les esmentades terres.

La condició de la remença apareix en el capítol 24, inserit dins del conjunt d'articles que s'ocupen de l'herència i el dret civil, i separat dels capítols finals que es refereixen als drets alodials, perquè són qüestions diferents. El dit capítol s'intitula significativament "*Que los pageses de reemença e altres visquen axí com han acostumat de viure e que no hagen facultad de aiustar-se ne proclamar altra llibertat*", i conté l'al·legat més dur en contra dels intents emancipadors de la pagesia i posa de manifest l'existència d'un moviment molt considerable d'opinió al camp que és vist com un gran perill pels propietaris. Segons aquests, "*alguns sediciosos e concitadors de pobles*", amb doctrines estranyes (" *fingint e pretenent haver títols de París e de Roma*"), incitaven a l'abolició de les servituds. La legalitat de la remença i els mals usos es fundava en l'antigüitat i en la validesa de les lleis positives del regne (els usatges i les constitucions generals de Catalunya), les quals —com recordaven els braços al rei— constituïen un dret paccionat de compliment obligatori per a la monarquia. Els braços demanen al rei que prohibeixi les reunions de pagesos ("*no es puguin aplegar encara ab provisió vostra ne de qualsevol oficial vostre*"), una mesura indicativa que en aquell temps ja s'estaven produint moviments organitzats. I alhora li proposen una constitució que veda perpètuament als pagesos "*provocar llibertat alguna de les servituds e usos dessus dits, ans hagen a viure sots la condició, stament, servituds e ussos en la possessió dels quals o de les quals vuy se troben*" i castigui amb presó perpètua tots aquells que es reunissin per a tal fi.

Els capítols de justícia de 1431

El fracàs absolut de la cort de 1429-30 féu caure els capítols de justícia en el buit. El conjunt de reivindicacions senyoriales van ser presentats novament a la consideració del rei en les següents corts de Barcelona, inaugurades per Alfons el Magnànim l'agost de 1431, aquelles corts en què Jaume Vicens Vives hi trobà reflectida la manifestació indubitada de la crisi econòmica catalana del Quatrecent.⁶ Els capítols de justícia de 1431 contenen alguns afegits que, en la matèria de dret agrari que ens ocupa, precisen i amplien les peticions de la convocatòria de dos anys abans. L'article *Que no puixen ésser evocades causes de vassalls a la Audiència per alguna via*, perfecciona la pretensió de 1429, de reconèixer als tribunals dels senyors dels castells la plenitud jurisdiccional. En el dit article s'intenta prohibir que el rei, el primogènit, el governador general o qualsevol altre oficial evoqui a l'audiència règia qualsevol classe de causes judi-

6. *Cortes de los antiguos reinos...*, 1913: XVIII: 182 i ss

cials dels tribunals senyorials. L'anul·lació del dret a una segona instància judicial s'estén fins i tot a les causes per raó de pobresa, miserabilitat, viduitat o pubillatge, que eren les vies normals a través de les quals els vassalls es podien sotreure dels jutges de llurs senyors. Així mateix, el capítol següent (*Que cessions e donacions fetes per tirar causes a la Audiència sien nulles*) declara il·legals i nul·les de dret les donacions de béns a persones que reuneixin les condicions anteriors, per tal d'evitar que les causes puguin eixir de les cúries tribunals senyorials i ésser elevades als tribunals del rei. Finalment, el capítol *Dels delmes e altres drets de explets o blats*, recupera la petició molt antiga -ja apareix en les corts de Martí l'Humà- de sancionar que el pagament de delmes, primícies, tasques i altres parts de blat en paguin en garba.

Epíleg

És sabut que el rei i els seus ministres no compartien la visió del problema agrari manifestada en els capítols de 1429 i 1431. Del conjunt de peticions, els braços sols aconseguiren la constitució "*Commemorants*", confirmada pel rei poc abans de la seva partida definitiva de Catalunya, el 29 de maig de 1432, a canvi d'un donatiu de 80.000 florins. La nova constitució tenia un àmbit d'aplicació universal perquè s'adreçava als "*homes de reemença e no de reemença*". A més de renovar els acords de les corts anteriors, i en particular la prohibició de l'any 1413 de proferir amenaces contra els senyors i furtar els fruits dels camps, disposava la immediata recuperació pel propietari directe del domini útil de les terres del mas, al cap d'un any d'haver estat abandonades pels pagesos de reemença. Es posava una èmfasi especial en la qüestió dels títols dels béns, perquè s'obligava els pagesos a restituir els documents probatoris del domini útil o, en el cas de no conservar-se, a declarar sota jurament que no existien. Així mateix, la constitució declarà que els camperols que siguin requerits per llurs senyors amb carta o crida pública en el termini d'un any, i no retornin al lloc de partida, podien ser perseguits pels veguers amb clam de pau i de treva com a malfactors.

La legislació repressiva de l'any 1432 empitjorà la situació social del camp català. Seria, tanmateix, la darrera constitució que els senyors aconseguiren de la Corona durant mig segle. L'1 de juliol de 1448, des de Nàpols, Alfons el Magnànim legalitzà els sindicats d'homes propis i sòlids o de reemença, i el 4 d'octubre de 1455 suspengué temporalment els mals usos. Diversos historiadors han constatat que la reemença i els mals usos no s'exigiren a Catalunya a partir de 1457, any en què Joan II publicà i donà vigor a la sentència interlocutòria de dos anys abans.

Comparant el contingut de la Sentència Arbitral de Guadalupe (1486) i el projecte legislatiu contingut en els capítols de justícia de 1429 i 1431, es constata que els senyors aconseguiren part de les seves peticions i que els drets de propietat

van sortir reforçats de la llarga crisi social. Deixant de banda la polèmica sobre l'abast global de Guadalupe i la significació real de l'abolició de la remença i els mals usos en ella continguda, emergeix amb força l'evidència que la mateixa sentència consolidà el règim feudal i oferí als senyors eines molt eficaces per al manteniment dels seus drets:

- Es reconeixen els drets jurisdiccionals dels senyors dels castells, abolint-se únicament els serveis militars de les fortaleses enderrocades.

- Es confirmen els monopolis i destrets dels castells termenats.

- Els camperols són obligats a prestar el sagrament i homenatge de propietat als senyors totes les vegades que siguin per aquests requerits i a capbrevar llurs terres.

- Els pagesos poden canviar lliurement de residència, vendre a terceres persones o retornar les terres al propietari directe, amb tal que també deixin a disposició del senyor el cup major o principal, que no es pot considerar en cap cas bé moble.

Bibliografia

Cortes de los antiguos reinos de Aragón y de Valencia y Principado de Catalunya publicadas por la Real Academia de la Historia. Vols. XII (1908), XVI (1912) i XVIII (1913), Madrid.

VICENS VIVES, Jaume. (1988). *Els Trastàmars (segle XV)*. Barcelona: Editorial Vicens Vives.